

Р. ТЕРЗИОСКИ

ЗА ДИСКРИМИНАТОРСКАТА ПОЛИТИКА НА БУГАРСКИОТ ОКУПАТОР ВРЗ НАРОДНОСТИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА (1941—1944) И ОТПОРОТ НА КОМУНИСТИЧКАТА ПАРТИЈА НА МАКЕДОНИЈА ПРОТИВ НЕА

I

Во познатите обиди на бугарските фашистички власти за асимилација и трајна доминација во Македонија, меѓу другото, особено многу им пречеше заедничкиот живот на македонскиот народ, од нив наречуван бугарско население, и народностите: Турци, Албанци, Власи, Евреи, Срби и други, од нив наречувани со општото име инородно население.

За да го разбијат нивното единство, да ги обезличат и ликвидираат, бугарските окупаторски власти преземаа најразлични мерки на притисок.

Додека за македонскиот народ се предвидуваа релативно камуфлирани мерки — по пат на брза и ефикасна денационализација истиот да се бугаризира, односот спрема народностите најчесто беше отворено груб, дискриминаторски, ликвидаторски. „Националните малцинства се подложени на груба расистичка политика на уште поголема експлоатација и бес“ се истакнува во еден значаен документ на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија.¹⁾

Веднаш по окупацијата на Македонија бугарските власти со најголема сериозност пристапија кон анализа на затекнатата положба во Македонија при што особено е обрнато внимание на бројноста, политичката и верската ориентираност на народностите, како и нивната врска со стариот режим и поставеноста во условите на окупацијата. Во целина е констатирана антибугарската настроеност на народностите и се преземани брзи мерки

---

¹⁾ Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941—1944 (Извори. . .), т. I, кн. 1, док. бр. 50, с. 234; види и док. с. 17.

за нивната физичка ликвидација или мерки со кои требаше да бидат претворени во сосем „бескрвен“, беззначаен етнички фактор во Македонија.

Изложени на невиден во својата историја дискриминаторски притисок, сите тие беа лишени тукуречи од сите национални и граѓански права, малтретирани на секој чекор, а еврејската народност — подложна на тотално физичко истребување.²⁾

Командантот на Вермахот на Југоисток во еден поверлив извештај до своите надлежни од 14 јули 1941 година, говорејќи за бугарската окупација во Македонија и односот на окупаторот спрема народностите во Македонија, го истакнува следново:

„Сите Срби населени во Македонија по 1918 година мораат да ја напуштат бугарската државна територија во рок од три дена. Акцијата на иселувањето се спроведува безобзирно и моментално е ограничена само поради транспортните тешкотии; спрема Албанците се покажува резервираност, тие се под италијанско влијание и на нив без волја се гледа. Од пропагандни причини засега се избегнува отворено заземање став да би се спречило предизвикувањето на немири на Албанците во околината на Тетово, Гостивар и Струга на кои Бугарите енергично полагаат права; со Турците грубо се постапува, слободата на вероисповедувањето им се ограничува. Со Евреите се постапува спрема новите прописи кои важат во Бугарија.“³⁾

Со бугарскиот „Закон за заштита на државата“, кој веднаш по окупацијата почна да се применува и во Македонија, Евреите беа прогласени за државни непријатели и беа потполно политички и економски ограничени. Во крајот на 1941 година започнаа и првите преговори на бугарската влада со германските претставници во Софија за депортирање на Евреите. Овие преговори особено беа интензивни во 1942 година и завршија со донесувањето закон на Бугарското народно собрание од 28 јули 1942 година со кој се ополномоштува Министерскиот совет на Бугарија да преземе мерки за конечно решавање на „еврејското прашање“.

По различни спогодувања со своите германски господари бугарските власти ја покажаа својата особено голема дарежливост при отстапувањето на Евреите од Македонија. Беше донесено конечно решение за тотална депортација на македонските Евреи, а само делумно на Евреите од Бугарија.

Ова сурово решение бугарските слуги на германските нацисти најбезмилосно го спроведоа во дело во месец март 1943 го-

²⁾ Лазар Колишевски, Аспекти на македонското прашање, Скопје, 1962, 57; М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски — Положбата на окупирана Македонија во Втората светска војна (1941—1944), Гласник на ИНИ, Скопје, 1962, г. VII, бр. 1, с. 43; Архив на Македонија, Фонд Бугарска окупација, к. 62, ин. бр. 6233 — Годишен извештај на Скопското полициско управление за периодот 23. IV—31. XII. 1941; Историски архив Комунистичке партије Југославије, Београд, 1951, т. VII, 1941—1944, док. бр. 5, 20.

³⁾ Архив ВИИ — Београд, НАВ-Н-Т-312—454/8039480—485.

дина, кога од „новоослободените земји“ беа испратени за да не се вратат никогаш во логорите на смртта, 11.392 лица од кои само од Вардарскиот дел на Македонија 7.144.⁴⁾

Веднаш по окупацијата на Македонија, бугарските власти извршиле притисок за присилно протерување на сите Срби од Македонија. Особено грубо беа протерани селаните колонисти — Срби, а нивната земја се подели предимно на доселени колонисти од Бугарија и на други таканаречени национални елементи од Македонија преку кои требаше да се врши асимилација на македонскиот народ и разбивање на неговото единство.

Според извесни податоци, во текот на првите месеци на окупацијата до 1 септември, под најтешки услови, од Македонија беа протерани 706 семејства, односно 26.450 припадници на српската националност. Оние Срби што случајно останаа непрогонети беа изложени на чести малтретирања и пљачки. На оние Срби или Македонци обвинети за србоманство, кои што по априлската војна се најдоа во германските заробенички логори, за разлика од другото македонско население, не им се дозволуваше враќање од заробеништво. Голем е уделот на бугарските власти кои на Гестапо уште во 1941 година му предадоа неколку групи, главно Срби од Македонија, за да бидат испратени во логорите и ликвидирани. За Србите, како и за другите „неблагонадежни“ лица, се правени специјални списоци на чија основа се терани во логори. Во блокадите на градовите, што беа честа појава под бугарската окупација, „неблагонадежните“ Срби се собираа како особено сомнителни. Се правени чести претреси и затворања на поголеми групи Срби во Скопје, Куманово и други места. Најчесто се затворани како обична превентива при очекување на било какви немири. Врз база на лажни оптужби забележани се стрелање на група селани Срби.⁵⁾

Покрај прогоните на Србите од ваков вид, бугарскиот окупатор поведе силна и строга антисрпска пропаганда обидувајќи се да ги уништи и сите траги на српското културно влијание од минатото. Со посебна педантност бришени се и уништувани сите

⁴⁾ Александар Матковски, Трагедијата на Евреите од Македонија, Скопје, 1962.

⁵⁾ Архив ВИИ, Београд, НАВ-Н-Т-312—454/8039480—485; Извештај војног аташеа НДХ у Софији од 21. X. 1941, О стању у Македонији. . . ; Зборник НОР, Београд, 1952, т. VII, кн. 1, док. бр. 125, 430; Извори. . . , Скопје, 1968, т. I, кн. 2, док. бр. 5, 24; Исто, док. бр. 24, с. 103; док. 25 с. 105; Исто, док. 6, с. 27; Д-р Димитрије Кулић, Бугарска окупација 1941 до 1944, кн. 1, с. 66; Бугарскиот министер за внатрешни работи П. Гавровски дотакнувајќи го во еден свој говор проблемот за потребата од конечно ликвидирање на сепакви траги од српското население во Македонија, меѓу другото, истакнува: „... Во тој однос бугарската власт го исполни својот долг. Но не се сите отстранети. Условијата денеска не позволуваат тоа да стане радикално. Меѓутоа, тоа нити е забравено нити ќе биде забравено. Македонија е најздравата бугарска земја” — Реч на министерот на втрешните работи и народното здраве господин Петар Габровски, „Целокупна Бугарија”, г. II, 1942, бр. 442, с. 3; Архив на Македонија, ф. Бугарска окупација, арх. бр. 5169.

написи во манастирите и црквите, се забрануваше чување и читање на секаков вид српска литература; српските книги се спалувани на јавни места. Се повело грижа да се искоренуваат сите српски песни и игри што биле прифатени од македонското население итн.⁶⁾

Постои јасен дискриминаторски однос и спрема влашкото население во Македонија од окупаторот нарекувано и како бугарско. Беа донесени строги мерки со кои се забрануваше слободното говорење на влашки јазик. Се казнуваа на лице место сите оние кои и случајно ќе изустат влашки збор на јавни места. Има случаи кога ученици се истерани од училишта заради тоа што се осудиле меѓусебно да говорат влашки. Се забрануваше крштевањето на новородените деца со влашки имиња, а оние што веќе носеле влашки имиња биле прекрстувани со бугарски.⁷⁾

Насилството и прогонувањето на бугарските окупаторски власти во Македонија особено силно тежеше и врз народностите од муслиманската припадност — Турците и Албанците.

Според еден извештај од октомври 1942 година, генералниот секретар на турското министерство за надворешни работи изјавува дека „бугарските власти во окупирана Македонија нарочно лошо постапуваат со турското население со цел да го присилат на емиграција, како би се изменил етничкиот карактер на населението во овие краишта“.⁸⁾

Мерките против албанското население беа заострувани уште повеќе и поради познатиот, за цело време на окупацијата нерешен граничен спор во окупирана Македонија помеѓу Италија и Бугарија во кој Италија ја ползуваше албанската народност како елемент на притисок, а бугарските власти, божем заштитник на македонското население, го тероризираа албанското.

Различни се формите со кои бугарскиот окупатор ја пројавуваше сверската огорченост спрема припадниците на муслиманското население. Веднаш со окупацијата, според сојузничкиот бугарско-германскиот договор требаше да се вратат од заробеништво сите Македонци. Притоа некои муслимани беа исклучени од таквата можност.

Припадниците на муслиманското население — Турците и Албанците, речиси, исклучиво беа собирани во таканаречените трудови лужини. Во нив, изложени на логорски услови за живеење, работеа под контрола на најзакоравените фашистички офицери и подофицери. На нив паднаа најтешките работи при изградбата

---

⁶⁾ Д-р Растислав Терзиоски — Денационализаторската дејност на бугарските културно-просветни институции во Македонија, Скопје, 1974, с. 189—196, 207 и др.

⁷⁾ Реконструкција на партиската организација за град Крушево, ИНИ — Скопје — документација; изјави дадени на авторот.

⁸⁾ Архив на ВИИ — Београд, Материјали кралевске емигрантске владе, к. 244, ф. 11, док. 14.; Види и извори, . . . т. I, кн. 1, с. 290,

на патишта, мостови, тунели и слични воени и цивилни објекти. Нормата за работа поставувана за нив била најчесто невозможно висока, а казните за несвршената работа мошне тешки.

Физичкото малтретирање на муслиманското население на јавни места и без особен повод стануваше обична појава насекаде во Македонија каде живееше вакво население.⁹⁾

Во јули 1941 година, германската команда за Југоистокот, известувајќи за состојбата и настроението на населението во македонското подрачје на Балканот, истакнуваше дека „... кај малцинствата владее потиштеност и плашење“.¹⁰⁾

Бугарските власти ваквите постапки ги правеа не ретко и јавно на некои селски, верски празници и сл., заплашувајќи ги пред сè со тоа присутните. Во такви случаи тепачите се обидуваа да се служат и со демагогија пред македонското население, да го убедат македонскиот човек дека тоа го прават и во нивни интерес. Најбезобразно коментираа дека на тој начин „се реваншираат“ во името на месното христијанско население за петвековното турско ропство, дека со тоа ја задоволуваат божем оправданата и неизживеаната потреба на „бугарското население од Македонија за одмазда“ и сл.¹¹⁾

Изложено на така жесток дискриминаторски притисок, пред сè муслиманското население, многу од нив и особено оние од албанските села покрај демаркационата линија во Западна Македонија емигрираа на територијата под италијанска окупација „каде што наоѓајќи се без земја и без занает се оддаваа на разбојништво и на ограбување, а од 1943 година, ја преставуваа основната сила на платените балистички единици за борба против НОБ и НОВ во Македонија.“¹²⁾

Документацијата со која располагаме дава можност нешто повеќе да се задржиме на дискриминаторскиот однос на бугарските окупаторски власти кон народностите во Македонија и врз планот на училиштата, културната и верската пропаганда. Додека за потребите за предвидената брза и ефикасна денационализација на македонскиот народ во окупирана Македонија се создаваше широка мрежа на културно-просветни институции, на народностите во окупирана Македонија им се одземаше секое право на културен и просветен живот. Школувањето на децата од народ-

⁹⁾ Зборник НОР, Београд, 1952, т. VII, кн. 2, док. бр. 60, 139; Централен државен исторически архив — Софија, (ЦДИА), ф. 177, оп. 2, бр. 1866, пг. 70; Д-р Манол Пандевски — Ѓорѓи Стоев — Трнката, Струмица и Струмичко низ историјата, Струмица, 1969, с. 406—407; Извори. . . , т. I, кн. 1, с. 290, Скопје, 1968; Види и мемоарска граѓа во ИНИ, Скопје под наслов: Малцинствата за време на окупацијата.

¹⁰⁾ Архив ВИИ; Београд, НАВ-Н-Т—312, ф. 454/8039480—485 — командант Вермахта на Југоистоку (Команда 12 армије, Пов бр. 5651/41, пов. Извештај о ситуацији Срба, Хрвата и Словенаца).

¹¹⁾ Сеќавања дадени на авторот.

¹²⁾ Во заеднички ведрини — 25 години живот и развнток на народностите во СРМ, Скопје, 1972.

постите во Македонија беше на најразличен начин оневозможувано. За децата од овие народности не се пристапило кон отворање на нови училишта. Затворен е дури и оној недоволен број, затечен од Кралството Југославија. Национално обесправени и политички угнетени, припадниците на овие народности немаа можност на своите јазици ни слободно, јавно да говорат, а камоли да учат и културно да се издигнуваат.¹³⁾

Врз основа на законот за заштита на државата и другите специјални антиеврејски закони уште во првата учебна година 1941/1942 бугарските училишни власти најстрого се предупредуваа да не запишуваат деца од еврејско потекло или во најдобар случај да запишат минимален строго определен процент на еврејски деца кој не смеел да биде поголем од 2⁰/₀ од вкупниот број на запишаните деца од училиштето. Притоа, запишаните ученици — Евреи не смееле да се третираат како рамноправни со другите. Им се забранувало да се дружат со другите ученици, да учествуваат во разните јавни настани и манифестации.

Свој дискриминаторски однос спрема еврејските ученици озаконет во антиеврејските закони се разгорувал уште повеќе и побезобзирно во дневниот и периодичниот печат на фашистичка Бугарија. Тука се барал сè построг третман спрема нив. Се критикувала недоволната строгост на донесените антиеврејски закони на се барало потполно ограничување и отстранување на еврејските деца од училиштата. Како резултат на ваквиот и слични притисоци не можела да важи дури и онака ограничуваната формална слобода пропишана со законите за школување на еврејските деца.

Подоцна, во 1943 година заедно со своите родители и учениците Евреи од Македонија се ликвидирани во логорите на смртта.¹⁴⁾

Виден е, исто така, и дискриминаторскиот однос спрема децата од албанската и турската народност. „Ниту во едно иногородно селиште во Скопската област не е отворено училиште“ се вели во еден официјален извештај на бугарските училишни власти за учебната 1941/1942 година. Доколку се задржале некои албански или турски училишта по селата во окупирана Македонија, тие имале верски карактер и се одржувале на приватна иницијатива на населението, а под постојана контрола на властите. Се настојувало верската настава во нив да биде искористена пред сè за антикомунистичко воспитување на учениците. Официјално се бараше иницијативата за отворање на такви училишта во ни-

¹³⁾ Растислав Терзиоски — Денационализаторска дејност на бугарските културно-просветни институции во Македонија, Скопје, 1974, гл. II.

¹⁴⁾ Александар Матковски — цитирано дело, с. 53; Д-р Милош Константинов, Битола, Евреи, „Прилози“, Битола, 1960, бр. 1, с. 22; Околиски архив — Битола, фонд. — Средно училиште — с. Буково, Окружни 1941—1942, писмо бр. 610 од 10. II. 1943; Окружно на Министерството на народната просвета бр. 7374 од 6. VII. 1943; Педагошко единство — Софија 20, XI. 1942.

кој случај да не излегува од страна на властите. „Ако случајно се наложи да отвориме такви, најцелисходно ќе биде наставата во нив да се организира и спроведува колку е можно попримитивно и поанемично“.¹⁵⁾

Според статистичките податоци на бугарските власти за учебните години од 1941 до 1944 во Македонија, процентот на ученици од албанската и турската народност во основните училишта беше 20%, а во т.н. прогимназии нешто повеќе од 1%. Тоа е, како што видовме во праксата, помал процент дури и од оној што во антисврејските закони се одобруваше за упис на еврејските ученици. Застапеноста на децата од албанската и турската народност во другите видови училишта бил уште помал. Исклучиво се забранувало во ниедно специјализирано училиште да не се примаат деца од таканареченото инородно потекло. Таков бил, на пример, случајот со средно-музичкото училиште во Скопје и други.

Највисоките бугарски просветни власти со задоволство констатирале дека во сите години на окупацијата училиштата во Македонија тукуречи останале без деца од т.н. инородно потекло и дека ќе биде корисно и потребно таквата состојба и понатаму да се поддржува.

Единствено муслиманско училиште отворено под покровителство на државата била таканаречената Исај-бегова медреса во Скопје. За директор на ова училиште бил назначен Бугарин. По-големиот број од наставничкиот кадар е доведен од Бугарија, а званичната администрација се водела на бугарски јазик.¹⁶⁾

Ако се има предвид дека само во тогашната Скопска област под бугарска окупација од вкупно 811.293 жители 106.521 биле Албанци, 79.748 Турци, 152.094 Срби и 25.206 други народности, ќе може да се согледа вистинскиот размер на последиците. Имено, од таквата дискриминаторска политика на бугарските власти кон народностите во Македонија повеќе десетици илјади деца во текот на 1941—1944 година останаа надвор од училиштата и беа неписмени.¹⁷⁾

---

¹⁵⁾ Доклад од Обласниот училиштен инспектор во Скопската област ЦДИА, ф. 177, оп. 2, бр. 2164; Околински историски архив, Т. Велес — Материјали од окупацијата, писмо од 2. III. 1943.

¹⁶⁾ ЦДИА — ф. 177, оп. 2, бр. 1603, Извештај до Министерството на просветата бр. 3679 од 15. VIII. 1943; Во едно писмо од Управата на новоотворената музичка гимназија во Скопје испратено до Министерот на просветата во Софија во кое се известува за бројот на запишаните ученици, за насоките во работата на училиштето и други подробности, меѓу другото, се истакнува: „... Сите запишани ученици се Бугари и имаат бугарско потекло. Јавните уште во почетокот на уписот многу кандидати за ученици на Музикалната гимназија Срби, Цинцари, со италијанско или албанско поданство беа отстранети соевремено ЦДИА, ф. 177, оп. 2, бр. 1572, писмо бр. 65, од 14. VII. 1943.

¹⁷⁾ Д-р Растислав Терзиоски, цитираниот труд, с. 35.

Кон сите конфесии, освен на православната, на кои им припаѓаа главно народностите во Македонија, бугарската држава гледаше со недоверба и ги третираше како непожелни. Се сметаше дека и со вакви „превентивни мерки на полето на религијата благовремено ќе се расчистува патот за утрешното „оправдано“ барање на правото над окупираните области во Македонија“.

Сите таканаречени туѓинци — свештеници и учители: Срби, Власи и други кои се затекнаа во Македонија биле непожелни за соодветната служба. Во еден официјален бугарски документ стои: „За нивното назначување воопшто не треба да се размислува. Србите се најнепогодни, а од Власите да се назначи евентуално оној што почнал да се бугаризира“.¹⁸⁾

Иако припаѓале на државната православна вера свештениците Срби и Руси, најчесто само затоа што се по национално потекло такви, без посебни причини се отстранувани од служба, казнувани, прогонувани на секој чекор, интернирани и некои од нив убивани. „Доволно е што тие не се Бугари, како такви претставуваат постојана опасност за државата“.¹⁹⁾

Најмногубројната конфесија на турската и албанската народност беше официјално призната, макар што во практика беше ограничувана во својата работа. Нејзините повисоки раководители бугарскиот окупатор ги придобиваше со најразлични привилегии, додека пониските верски службеници беа држани под строга контрола, па и подложни на гонење.

Бугарската црква особено беше заинтересирана за уништување на унијатството и протестанството во Македонија. Таа настојуваше сите унијати да ги потчини под своја јурисдикција. Се истакнувало дека е „крајно штетно за единството на бугарскиот народ ширењето на разни религиозни пропаганди како што е унијатството и протестанството, особено на територијата на Македонија и како такви треба навреме да се спречат“.

Се собираа податоци за нив и постојано се размислуваше, какви сè мерки треба да се предвидат за нивното ликвидирање. Отпочна гонење на припадниците на овие конфесии, а посебно на нивните свештеници.

Со оглед на својата надворешна политика и контролата на Ватикан, бугарската фашистичка влада не можеше да има отворен непријателски став спрема католичката црква во Бугарија воопшто. Меѓутоа, кога се работеше за влијанието на католичката црква во окупираните делови на Македонија, истата најдуваше за потребно без одлагање да го спречува тоа.

¹⁸⁾ Извештај до бугарското Министерство за народна просвета од летото 1941, ЦДИА, ф. 177, оп. 2, бр. 264; ф. 177, оп. 2, бр. 1327, пг. 105.

¹⁹⁾ Растислав Терзиоски, Бугарската православна црква во окупирана Македонија во 1941—1944, Гласник на ИНИ, Скопје, 1965, г. IX, бр. 2, с. 47.

Еврејската религиозна заедница во Македонија најтешко ја почувствува бугарската окупација. Сè до полната физичка ликвидација на Евреите не наоѓаме никакви траги за нивната слободна религиозна активност.²⁰⁾

Циганското малцинство во Македонија, чиј поголем дел припаѓаше на муслиманската вера, беше во слична положба како и Евреите со таа разлика што по некоја случајност успеаја да го избегнат физичкото уништување што инаку беше скицирано во плановите на окупаторот.²¹⁾

Со развојот на Народноослободителното движење во Македонија бугарската фашистичка влада сè повеќе го зајакнува теророт и насилството во окупираниите подрачја. Во тие рамки расте и дискриминаторскиот притисок над народностите во Македонија.

Иако точно ја знае вистината за сенародното движење во Македонија, бугарскиот окупатор од разбирливи причини истото сака да го прикаже не како сеопшто движење на македонскиот народ туку само како движење на туѓите пропаганди и на туѓите елементи во Македонија (Србите, Власите и тн.). Македонските партизани долго време ги наречуваше српски и грчки комити поддржувани од странските пропаганди на кои се тие подложени. „Тие го нарушуваат мирот на здравите бугарски сили во Македонија и заради тоа ја заслужуваат најтешката казна.“²²⁾

Со такво објаснување тие го оправдуваа сè поотворениот терор правен над овој дел на населението во Македонија.

Подоцна ќе видиме една појава што на изглед се коси со оваа дискриминаторска ориентација на бугарските власти спрема малцинствата во Македонија, но тоа не треба да зборува и да ја доведува во прашање општата констатација. Имено, кога Народноослободителното движење и Револуцијата во Македонија земаше јасни контури и сосем ги загрозуваше позициите и воопшто постоењето на окупацијата, бугарските власти се обидуваа да создадат потпора кај народностите во Македонија против движењето. Токму од овие средини, поточно од некои декласирани елементи на турската, албанската и другите народности во Македонија, бугарскиот окупатор се обидуваше и делумно успеаше да создаде свои полициски (од полицијата) контролирани групи — контрачети и слично за борба против НОД во Македонија.

Таквата појава е само резултат на сеопштиот отпор на македонскиот народ во која окупаторот беше принуден докрај да биде доследен на својата политика на перфидни осцилации, барајќи дури поткрепа и онаму каде имаше и најмалку морални скрупули, со оглед на неговата политика спрема соодветните малцинства.

²⁰⁾ Исто стр., 68.

²¹⁾ Исто, с. 70.

²²⁾ Извори. . . , Скопје, 1968, т. I, кн. 1, док. бр. 10, с. 53.

Таквите варирања кон едниот или другиот дел на населението во Македонија од страна на бугарскиот окупатор, несомнено беа само скитања на немоќниот низ кои се појасно и дефинитивно се компромитираше пред очите на нашиот народ и народностите како разбивач на нивното единство и постоење.

II

Партиската организација, односно Комунистичката партија на Македонија, како раководна сила на македонскиот народ во Народноослободителната борба, јасно и навреме ја воочуваше таквата реакционерна политика на бугарскиот окупатор спрема народностите, ги извлекуваше нужните заклучоци и преземаше неопходни мерки и акции за нејзиното разобличување и оневозможување.

Другарот Лазар Колишевски по ова прашање го вели следново: „Народот со својот здрав инстинкт чувствуваше каде треба да го одведе разгорувањето на ваквите шовинистички истапи... Тоа требаше да му ги ослаби позициите на Народноослободителното движење во Македонија и да ја претвори земјата во арена на братоубиствена војна што ќе ја олесни асимилацијата и ќе ја врзе судбината на македонскиот народ за судбината на фашистичката оска. Оваа опасност ја почувствува целиот народ со целото свое битие, веднаш во првите денови на окупацијата. Тоа и го објаснува фактот што во Македонија наполно крахираа обидите на окупаторот да организира шовинистички истапи.“²³⁾

И во брсејните партиски документи од 1941-42 година со посебно внимание се укажува на дискриминаторската политика на бугарскиот окупатор кон народностите во Македонија, истакнувајќи го секогаш тоа дека тие во условите на окупацијата ја делат судбината со своите сонародници — Македонци, дека се изложени на посебен притисок и сл. Овде ќе изнесеме само делови на неколку документи кои говорат за тоа:

„На Турците и Арнаутите во Македонија се врши насилне. Над нивните религиозни и традиционални предрасуди се посета, ферецињата и фесовите насилно им се фрлаат. Тоа нешто особено во средината на Арнаутите разбудува омраза...“²⁴⁾

„И виде како и они (македонците б. м.) имаат само нови господари и сега како и понапред вије сте третирали како свет од пониско квалитетство. Вашите верски јосекаји се газат од носителите на слободата — ниту Германците ниту Италијанците како ни Филсовите цандари не ви донесоја нешто друго од она што имавте — потискање верско и национално и најгруба експлоатација.“²⁵⁾

²³⁾ Лазар Колишевски, цит. дело, с. 327.

²⁴⁾ Извори... , Скопје, 1968, т. 1, кн. 1, док. бр. 1, стр. 17.

²⁵⁾ Исто, док. бр. 12, с. 50.

„Браќа од другите народности во Македонија. Повечку од македонскиот народ вије сте гнетени од новите поробители. Пред сите други вам ви се зима правото на работа, вие се сметате не како човечи а како долни. Носители на чистата раса и нивните слупи одат на кај уништување на сите оние што не им требаат како робови за работа. Браќа Арнаути и Цинцари вие сте од една страна жртва на бесните империјалисти а од друга сте машина у нивни раце. И во едниот и во другиот случај вие сте друго само не луѓе кој што живеат како што треба да живеје човек.

Браќа Турци! Како некогаш што башибозлуците и јаничарите палеле и пуштеле во Македонија така денеска и модерните јаничари беснат по нза. Вие најарно го ссќавате тоа. Вие сте за новите потисници „некрстени души“ кои у царството на Бугарите не смеат и нема да имаат никакво право...

Браќа Власи и Грци! И на вашиот грб плускајаат... на општиот душман. Од вас сакајат да направат објект на национална омраза и да ве фрлат како курбан за освета. Со фалсификувањето на историјата на македонската ослободителна борба се фалсификујат и патилата кој сте ги дале и вие во таа борба.²⁶⁾

...А вие селани Турци, Арнаути, Власи и Срби који живејете во Македонија уште повеќе сте обезправдени. Сите вас без разлика на вера и националност ве понижуваат, псујат и не ве есапат за ништо. За најмала кривица ве тенаат, а ако некој се побуни против тоа безправије го затвараат, претепуваат, осудуваат на големи глоби и долги години робија. Најчесто се вршат безбројни терористички дела над вас само за тоа што сте криви едино поради тоа што сѐ се родиле како Евреи и Власи.“²⁷⁾

Откривајќи ги таквите вистини на окупаторите за дискриминаторската политика спрема народностите во Македонија, Партијата уште повеќе се здобиваше со авторитет и доверба да пријде кон решавањето на тешкотиите што оттука можеа да произлезат. Заклучувајќи дека таквите махинации на окупаторот се вперени пред сѐ, кон создавањето шовинистичка омраза и братоубиствена војна, таа најсериозно се мобилизира против тоа.

Третирајќи ја „ангажираноста во тој смисол како една од своите најважни политички задачи“.²⁸⁾ Партијата пред сѐ повикува на борбено единство како основна противтежа на злочинските активисти на бугарскиот окупатор. „Непријателските снаги се удружени, удружете ги и вије својте снаги. Во слогата е гаранцијата на успехот и среќната иднина“ — се вели во еден проглас на КПЈ.²⁹⁾ „Турци, Арнаути, Власи, Цинцари, Евреи сите вије денеска кој што сте најнеоправдани и потлачени правете со

²⁶⁾ Исто, док. бр. 21, с. 121.

²⁷⁾ Исто, док. бр. 36, с. 216.

²⁸⁾ Исто, кн. 2, док. бр. 28, с. 212.

²⁹⁾ ЗБ. НОР, Београд, 1952, т. VII, кн. 1, док. бр. 39, с. 299.

македонскиот народ еден единствен борбен фронт против фашистичките окупатори за нивното изгонување од вашата заедничка татковина“.³⁰⁾

Уште во месец мај 1941 година во цитираниот документ на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија се констатира дека од страна на окупаторот се создава една положба на нетрпеливост, па се бара „да се обединат сите Македонци и други народности во Македонија за општо своје право за слобода и равноправност“.³¹⁾

Во месец октомври истата година Покраинското раководство во својот проглас до македонскиот народ истакнува:

„...со Македонците вашите браќа по маќа правете борбени редови... Не давајте да заедничкиот враг копа јаз меѓу вас и македонскиот народ. Знајте да на вашата кавга непријателот ќе го издигне својето господство над вас“.³²⁾ „Не верувајте им на овије изроди који саќат да направат голем јаз меѓу вас и вашите комшији Албанци, Турци и муслимани оти тоа им оди ним во есап и нивните господари... Македонци и Македонки — бежанци, сринете ја омразата вековно потпалувана од поробителите на народот нарочно од фашистичкиот окупатор оти за вашата беда и безправија не се криви Арнауците, Турците и Албанците ами окупаторот и една рака албански предатели. Прајте единство со албанците оти тоа е гаранција да ќе се ослободите.

Мрзете и водете остра борба против распалувачите на национална омраза... Да живее борбеното единство и братство на Македонците и Албанците против фашистичкиот окупатор“.³³⁾

Ваквите и слични предупредувања и делувања на Партијата донесуваа несомнено позитивни резултати.

Сметајќи се продолжувач на делото на револуционерите од Илинденското востание во 1903 година, ПК КПЈ за Македонија во текот на НОВ ги базира своите ставови кон националните малцинства и врз партиските документи — прогласи Тоа особено се истакнува во партиските документи — прогласи и слично, печатени и растурани по повод денот на Илинденското востание 2 август. Во неколку такви документи, меѓу другото, се вели:

„Македонци, Турци, Арнаути, Власи, на Илинден сите да ја демонстрирате вашата воља, вашето желаније за слободата сите заједно така како што заједно зедејте учество на Илинденското востание вашите татковци, постари браќа за демократија, братство и слободен живот.“³⁴⁾

³⁰⁾ Извори... , Скопје, 1968, т. I, кн. 1, док. бр. 27, с. 151.

³¹⁾ Исто, док. бр. 1, с. 13.

³²⁾ Исто, док. бр. 9, с. 50.

³³⁾ Исто, кн. 2, док. бр. 46, с. 254, исто така види и док. бр.3, с. 190 кн. 1., док. бр. 39, 228.

³⁴⁾ Исто, кн. I, док. бр. 41, с. 249.

Илјаден беше дело на сите сиромашни народности во Македонија: Македонци, Турци, Арнаути, Власи и др., а и празнувањето треба да биде денеска дело на сите потиснати народности“.³⁵⁾

„Сите заедно во денешната борба за изгонување на окупаторите за национална слобода, за самоопределување и равноправност на македонскиот народ, за подобар и среќен живот, за вистинска демократска народна слобода“.³⁶⁾

Раководните партиски работници во Македонија ја согледуваат сè поголемата потреба од посериозно приоѓање кон ова прашање, бидејќи некомплетното согледување можеше да има сериозни последици за општиот развој на НОВ. Тие најостро ги критикуваа таквите пропусти со намера да ги исправат за потребите на што поцврстото единство што го бараше моментот. Мирче Ацев, како член на ПК КПЈ за Македонија, во своето писмо од 8 мај 1942 година до Пленумот на ПК КПЈ за Македонија, меѓу другите недостатоци на Покраинското раководство на КПЈ во Македонија, наведува дека „со ништо не им го објасниле досега положението на другите малцинства, дека со вакво работење изгубен е наполно авторитетот на ПК и предлага конкретен план за надминување на таквата состојба.“³⁷⁾

Исто така во почетокот на 1943 година делегатот на ЦК КПЈ во Македонија Светозар Вукмановиќ — Темпо, ги критикува по ова прашање раководните кадри на Партијата истакнувајќи дека „тие не знаеја да привлечат во таа борба и маои Арнаути, Турци, Власи и Евреи кои исто така го чувствуваат на своите плеќи тежок јарем на окупаторот“.³⁸⁾

Таквите согледувања, опомени и самокритики секако позитивно се одразуваа врз натамошното третирање на горните проблеми кои револуцијата ги поставуваше сè посериозно. Се забележува дека во подоцнежните партиски документи многу појасно се истакнува она што порано беше речено, а се разбира поновите појави што ги наметнуваше новата сè позаострена ситуација. Така, по повод извршената депортација над Евреите во Македонија, речиси, во сите партиски организации во Македонија издадени се летоци во кои се осудува сверската постапка „на великобугарските слуги на Хитлер... злочин со кој не можат да се мерат по својата свирепост ни злочините што ги вршело средновековието“.

Во овој проглас се истакнува и зрелоста и солидарноста што големото мнозинство од македонскиот народ ја почувствува и ја изрази спрема таа трагедија на Евреите.

³⁵⁾ Исто, док. бр. 5, с. 32.

³⁶⁾ Исто, док. бр. 41, с. 259.

³⁷⁾ Исто, док. бр. 28, с. 162.

³⁷⁾ Исто, док. бр. 28, с. 162.

³⁸⁾ Исто, кн. I, док. бр. 26, с. 107.

Од целата таа ситуација како основен се изведува заклучокот за потребата од уште поголема солидарност и единство на народите и народностите што живеат заедно против политиката на окупаторот што сака да ги раздели и така постепено да ги уништи. Зашто „... Денеска фашистичкиот терор се сруши над Евреите, утре тоа ќе биде со Турците, Албанците, Власите, Грците...“³⁹⁾

Во овој период бугарскиот окупатор правеше најотворено сè за да предизвика братоубиствена војна меѓу македонскиот народ и народностите. Затоа КПМ во своите документи пред сè ја истакнува уште повеќе нужноста за единство во борбата и помасовно стапување во неа, за создавање на единствен НО фронт, за конечна пресметка со окупаторите. Така, по повод тригодишнината од окупацијата ЦК на КПМ, меѓу другото, се обрнува и до народностите во Македонија предупредувајќи ги за зголемената опасност дека „окупаторите настојуваат да не бутнат во братоубиствена борба и омраза“ и повикува со заедничка и единствена борба да им се оневозможи подлата работа. Од македонските партизани се бара уште поодлучно да удрат на фашистичките окупатори и нивните слуги, да го заштитат својот народ од теророт и пљачките на фашистичките армии и посебно од теророт и пљачките на кои беа изложени народностите. Ги повикува да побрзаат во создавањето на заедничката македонска народноослободителна војска.⁴⁰⁾

Во прогласот на Акциониот комитет на Народноослободителниот фронт на Македонија од септември 1943 година во кој се изложува платформата на Народноослободителниот фронт на Македонија, меѓу другото, стои: „... Македонци и Македонки. Да ги учврстиме редовите на Народноослободителниот фронт, да створиме единство, да ја отфрлиме старата душманска расцепувачка пропаганда во делењето на македонскиот народ. Последен е час да се прозре намерата на поробувачите. Единството и слогата на сите Македонци без разлика на политичка припадност, класна припадност, вероисповест и возраст треба да биде една желба на целиот народ“.⁴¹⁾

Во еден од најважните програмски документи на НОВ и Револуцијата во Македонија — Манифестот на Главниот штаб на НОВ и ПОМ упатен до македонскиот народ во октомври 1943 година, исто така, се дава значајно место на проблемот на народностите во Македонија. Меѓу другото, истакнувајќи ја низ сериозна анализа опасноста од братоубиствената војна која бугарскиот окупатор со сите сили се стремеше да ја наметне во Македонија,

³⁹⁾ Зб. НОР, Београд, 1952, т. VII, кн. 1, док. бр. 71, с. 229.

⁴⁰⁾ Извори... , Скопје, т. I, кн. 2, док. бр. 31, с. 152.

⁴¹⁾ Историски архив Комунистичке партије Југославије, Београд, 1951, т. VII, с. 249.

како и заедничката судбина, односно нужноста да живеат во заедница македонскиот народ и народностите во Македонија, Манифестот ги повикување да се соберат во единствен Народно-ослободителен фронт и Народноослободително движење на Македонија. Во таа смисла во него се вели:

„... Браќа и сестри, Шиптари и Шиптарки, недопуштите на крвавите фашистички окупатори да ги заведат нашите два братока народа, не допуштајте да го разбијат нашето борбено единство.

Браќа Турци и Власи... Вашата судбина е тесно поврзана со судбината на македонскиот народ, придружете се на нашата борба и земете учество во нашата нова народноослободителна власт“.⁴²⁾

Со своите јасни ставови по горното прашање овој документ изврши силно влијание за брзата мобилизација на масите, и им зададе решителен удар на оние што сакаа да го одделат македонскиот народ од оние што со векови живеела заедно со нив. Во разгорот на Народноослободителната борба во овој период ваквата политика најконкретно се изрази и во создавањето на посебни единици составени од народностите и во посиленото вклучување на припадниците од народностите во групите борбени единици.

Во својот првомајски проглас Централниот комитет на КПМ до македонскиот народ за 1944 година, исто така, со посебно внимание се обрнува и на ова прашање водејќи, пред сè, сметка за новата ситуација диктирана од сè посилниот замав на Народноослободителната борба во Македонија во пролетта 1944 година.⁴³⁾

На своето прво заседание одржано на 2 август 1944 година, АСНОМ го издава својот познат Манифест со кој се прокламира и правото на полна слобода и рамноправност на сите народности во Македонија.

Врз таа основа во Манифестот се бара уште порешително заедничка мобилизација на македонскиот народ и народностите на Македонија во претстојните борби против окупаторот „за да можат рамноправно да учествуваат во изградувањето на слободна Македонија, слободна татковина на сите народности“.⁴⁴⁾

Само два дена подоцна ЦК на КПМ го објавува својот проглас по повод одржувањето на првото заседание на АСНОМ во кој, обрнувајќи се до народностите на Македонија, меѓу другото, се истакнува: „... Албанци, Турци, Власи и Евреи, позвата македонска држава е и ваша држава. Таа е заснована на принципите на братството меѓу сите народности кои живеат на македонската земја. Во нејзините темели е созидадено борбеното единство искористано меѓу вас и Македонците во денешната народноослободителна борба против фашистичките окупатори. Станувајќи во Народно-

⁴²⁾ Зборник на документи АСНОМ, 1944—1964, Скопје 1964, док. бр. 10, с. 72.

⁴³⁾ Извори... , Скопје, 1970, т. 1, кн. 3, док. бр. 44, с. 230.

⁴⁴⁾ Зборник на документи АСНОМ, 1944—1964, Скопје, 1964, док. бр. 52, с. 264.

ослободителната војска на Македонија која е и ваша војска. Знајте дека колку денес се борите толку утре ќе имате права. Народот во Македонија за секого утре ќе праша каде бил и кому служел“.⁴⁵⁾

Во овој период на размавот на Народноослободителното движење во Македонија и пониските партиски форуми (обласните, околинските и месните комитети), како и воените единици, особено оние кои дејствуваа во подрачјата каде живее во поголема мера население од народностите, во своите јавни обрнувања до масите, до народот, го акцентираа курсот на збратимувањето, на братството и единството, на неделивоста на слободата што ќе ја избораат македонскиот народ и народностите.⁴⁶⁾

* * *

Резултатите на сета оваа активност на Комунистичката партија на Македонија се несомнени. Брзо демаскиран, окупаторот беше оневозможен да посее омраза меѓу македонскиот народ, од една страна и народностите, од друга. Разобличувајќи ги вистинските намери на бугарскиот окупатор, Партијата со успех ја спроведуваше политиката на братството и единството и на заедничката борба против окупаторот како единствен пат на спасување од ропство и физичко истребување и кон решавање на националното прашање.

Разгорувањето на сенародното востание уште повеќе ги јакнеше врските меѓу македонскиот народ и народностите. Во заедничката борба се калеше братството и единството што и денеска претставува едно од најголемите придобивки на Народноослободителната војна во Македонија.

Со векови угнетуван и сопинат во слободниот развој македонскиот народ преку ослободителната борба и социјалистичката револуција се избори како слободна нација која со одлуките на Првото заседание на АСНОМ на 2 август 1944 година ги постави темелите на својата државност во братска заедница со југословенските народи.

Во рамките на новата слободна заедница и на припадниците на албанската, турската, влашката и другите народности што живеат во Македонија им се создадени, како на рамноправни граѓани и братски соседи со македонскиот народ, можности за сестран слободен и демократски развој.

---

⁴⁵⁾ Исто, док. бр. 54, с. 285.

⁴⁶⁾ Зб. НОР, Београд, 1954, т. VII, кн. 3, док. бр. 22, 67 и док. бр. 33, с. 106, док. бр. 74, с. 217.